

## Інформатизація бібліотек вищої школи: шляхи еволюції та сучасний стан



**Тетяна Колесникова,**  
директор НТБ  
Дніпропетровського  
національного університету  
залізничного транспорту  
імені академіка В. Лазаряна

Висвітлено сучасні шляхи еволюції бібліотек ВНЗ. Проведено оцінювання стану інформатизації бібліотек вищої школи Дніпропетровського регіону. Зроблено порівняльний аналіз інтернетизації бібліотек ВНЗ Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей.

**Ключові слова:** бібліотека вищого навчального закладу, напрямки інформатизації бібліотеки, інтернетизація, еволюція бібліотек.

*Освещены современные пути эволюции библиотек вузов. Проведено оценивание состояния информатизации библиотек высшей школы Днепропетровского региона. Соделан сравнительный анализ интернетизации библиотек вузов Днепропетровской, Донецкой и Запорожской областей.*

**Ключевые слова:** библиотека высшего учебного заведения, направления информатизации библиотек, интернетизация, эволюция библиотек.

*It was dealt with the modern ways of the evolution of the libraries of the higher educational institutions. It was carried on the evaluation of the state of the library informatization of the higher education institutions of Dniepropetrovsk region. It was done the comparative analysis of the internatization of the libraries of the higher education institutions of Dniepropetrovsk, Donetsk and Zaporizhzhya regions.*

**Key words:** the library of the higher education institution, the ways of the library informatization, internatization, the library evolution.

### Постановка проблеми

Болонський процес офіційно завершується цього року. Україна та інші країни, які підписали Болонську декларацію, мають підвести ризик під процесами реформування власних систем вищої освіти і проголосити про утворення гармонізованого Єдиного європейського освітнього і наукового простору. Така тенденція до глобалізації передбачає створення великих корпоративних систем шляхом інтеграції раніше ізольованих організацій в єдине ціле, зокрема об'єднання бібліотечно-інформаційних структур в єдиний національний та європейський простір. Головною рушійною силою цих процесів інформатизація бібліотек вищих навчальних закладів.

Незважаючи на той факт, що нині інформатизація бібліотек не встигає за темпами інформатизації країни в цілому [1], бібліотеки ВНЗ України, які були і є центрами інтегрованого інформаційного забезпечення навчального і наукового процесів, обміну інформацією, надання інформаційних послуг, зазнали за останні роки значних еволю-

ційних трансформацій. Вектор цих трансформацій спрямований на перехід від традиційної парадигми обслуговування, що базується на наданні документів на друкованих носіях, до парадигми інформаційної супермагістралі. Нова парадигма розвитку, завдяки процесам інформатизації, має на увазі об'єднання двох складових — відповідної телекомунікаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів (бібліотеки, архіви, інформаційні центри тощо) і ґрунтується на цифровому представленні різноманітної розподіленої інформації, яка стає доступною для широкого кола користувачів за межами однієї книгозбірні [2, 3]. Кожна бібліотека вищої школи обирає свій шлях інформатизації з урахуванням традицій ВНЗ та власної специфіки розвитку. Виникає необхідність вирішення проблеми визначення подальших шляхів еволюції книгозбірень ВНЗ з урахуванням рівня розвитку процесів інформатизації. Саме це дасть змогу провести оцінювання та екстраполяцію цих тенденцій на майбутнє і простежити постійну та динамічну трансформацію книгозбірень у нові моделі бібліотек закладів освіти.

### Аналіз останніх досліджень і публікацій

Методологічним підґрунтям дослідження став масив статистичних та звітних документів бібліотек ВНЗ Дніпропетровської області III—IV рівнів акредитації 2006—2009 рр. та сайти вищих навчальних закладів Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей.

Проблематика пропонованого дослідження потребує також звернення до праць Н. Апшай [8], І. Давидової [11, 12], В. Ільганаєвої [2], Л. Кислюк [7], О. Лебедюк [9], Ч. Лін [4], Д. Солов'яненка [1], Т. Шарон [13], Г. Шемаєвої [10], Я. Шрайберга [3]. Саме в їхніх роботах висвітлено багатоаспектні наукові напрацювання та практичний досвід щодо трансформації бібліотек вишів в умовах інформатизації в інтегровані інформаційні науково-освітні, дослідницькі, культурологічні центри, які мають широкі спектри інформаційних послуг та функцій досвідчених навігаторів інформаційних потоків. Ці роботи актуальні для дослідження сучасного стану аналізованої проблеми та є підґрунтям для визначення подальших перспектив інформатизації бібліотек вищої школи.

### Формулювання цілей статті

Стаття має на меті оцінювання стану інформатизації бібліотек ВНЗ Дніпропетровського регіону та визначення шляхів їхньої еволюції. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- провести контент-аналіз праць вітчизняних та іноземних вчених і практиків бібліотечно-інформаційної справи з питань інформатизації бібліотек вищих навчальних закладів;
- висвітлити сучасні шляхи еволюції книгозбірень ВНЗ;
- проаналізувати стан інформатизації дніпропетровських бібліотек цього профілю.

### Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до глобальних процесів інформатизації інноваційний розвиток бібліотек здійснюється на кількох рівнях — комп'ютеризації, автоматизації функціональних підсистем та інформатизації на базі системно-мережних інформаційних технологій. Оскільки кожен із рівнів утворює певні діяльнісні середовища, що мають свої ознаки, завдання, правила, матеріальну і змістовну частину, то

без виконання завдань першого рівня неможливо перейти на наступний рівень функціонування і розвитку бібліотечної системи [4, с. 146].

Визначаючи інформатизацію бібліотек ВНЗ як створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб вищої школи за рахунок формування, використання та розповсюдження інформаційних ресурсів, ми пов'язуємо такі умови тільки зі зміною в усіх складових діяльності книгозбірень. У міру еволюції бібліотечних технологій книгозбірні України поступово перетворюються з установ зі збереження книг на бібліотеки "без стін", коли користувач може звернутись до ресурсів своєї бібліотеки, бібліотек корпорації або великих бібліотек країни з будь-якого університетського чи домашнього комп'ютера. Таким чином, у них спостерігається закономірний рух в інформаційному просторі, який полягає в послідовному переході від техносфери бібліотек до інформаційного простору суспільства і передбачає вільний обмін інформацією і знаннями [4, с. 166]. Але це стає реальністю тільки при тій моделі бібліотеки вищої школи, яка долає в своєму розвитку такі сходинки складових інформатизації: здійснення моніторингу відповідності інформаційних потреб користувачів та інформаційних ресурсів бібліотеки; автоматизацію основних технологічних процесів; формування електронної бібліотеки; освоєння можливостей Інтернет-технологій; участь бібліотеки в дистанційній освіті; оновлення інформаційної продукції та послуг; участь у корпоративних бібліотечно-інформаційних системах; підготовку бібліотекарів і користувачів для роботи в електронному середовищі [5]. Саме вони можуть розглядатися частинами компонентної структури моделі інформатизації бібліотеки ВНЗ.

Варто зазначити, що в межах українських вишів, у порівнянні з російськими, де діють федеративні інноваційні програми дослідження і розвитку бібліотек ВНЗ [1, 6, 7], ці процеси протікають дуже повільно, незважаючи на те, що в багатьох випадках користувач послуговується новими бібліотечно-інформаційними технологіями саме через рівень бібліотеки закладу освіти (як правило, на національний або регіональний бібліотечні рівні користувач звертається після того, як його не задовольнить бібліотека ВНЗ).

Прикладом цього можуть слугувати, наприклад, дані щодо освоєння Інтернет-технологій в Україні, приведені в дослідженні Д. Солов'яненка [1]. Автор, зазначаючи те, що, в основному, бібліотеки мережі закладів освіти III—IV рівнів акредитації отримують доступ до Інтернету через локальні мережі своїх навчальних установ (89,76%), наводить показники динаміки їхньої інтернетизації: 2002 р. — 84 бібліотеки, 2003 — 86, 2004 — 87, 2005 — 95, 2006 — 104, 2007 — 108.

Безумовно, підключення до мережі Інтернет — один з основних етапів інформатизації книгозбірні, певна об'єктивна необхідність для оперативного та повного інформаційного забезпечення користувачів. Але, якщо бібліотека володіє тільки тією інформацією, яку пропонують інші користувачі мережі, то вона стає пасивним учасником Інтернет-ринку. Сучасна бібліотека вищої школи здатна і повинна сама пропонувати свої ресурси через Інтернет, реалізуючись як активний гравець на інформаційному ринку. Тим паче, що хостинг веб-матеріалом надають, у переважній більшості випадків, вищі навчальні заклади, яким бібліотеки підпорядковуються.

Еволюція книгозбірень у векторі створення власних Інтернет-ресурсів та представлення різних форм онлайн-ового бібліотечного сервісу в Україні відбувається досить повільними темпами. Так, у 2002 р. веб-проекти мали 27 бібліотек вищої школи III—IV рівнів акредитації,

2003 р. — 30, 2004 — 52, 2005 — 115, 2006 — 121, 2007 — 127 бібліотек [1].

Узагальнюючи досвід новаторських книгозбірень щодо їхньої трансформації в інтегровані інформаційні науково-освітні, дослідницькі, культурологічні центри, які мають широкі спектри інформаційних послуг та функцій досвідчених навігаторів інформаційних потоків [5, 6, 7, 8, 9], а також беручи до уваги праці вчених-фундаторів бібліотечно-інформаційної справи [2, 3, 10, 11, 12], ми можемо визначити основні *напрями інформатизації* бібліотек ВНЗ в умовах реформування вищої освіти. Ними є:

- створення умов для засвоєння необхідного рівня автоматизації діяльності і входження до відповідних інформаційних мереж;
- забезпечення користувачам безперешкодного доступу до інформації;
- створення відповідної системи доступу, представлення і використання інформації в галузі освіти;
- забезпечення представництва інформації, що генерується в інформаційних мережах.

Згідно з типологією бібліотек за рівнем інформатизації: аналогова, автоматизована та електронна [13], зараз можна чітко виділити три шляхи розвитку книгозбірень ВНЗ: *технократичний, гуманітарний та технократично-гуманітарний*. Перший визначає бачення бібліотек як об'єктів технічної дії і притаманний *електронним бібліотекам*, другий — орієнтація на вплив можливих наслідків дій людини на їхній розвиток і властивий *класичним аналоговим бібліотекам*. Третій сумішею два попередніх і за рівнем інформатизації належить до *автоматизованих аналогових бібліотек* [14].

Розглянемо шляхи розвитку та рівень інформатизації бібліотек на прикладі книгозбірень вищих навчальних закладів Дніпропетровщини. До методичного об'єднання регіону належать 18 бібліотек, основні загальні показники яких на 01.01.2009 р. такі:

- чисельність фондів становить 9980 394 пр.;
- кількість користувачів за єдиним читацьким квитком — 144 493, з них студентів — 123 378;
- книговидача — 9890 188 пр.;
- обсяг електронних БД — 1911 964, з них в ЕК — 1048 529 записів;
- кількість комп'ютерів — 333;
- кількість автоматизованих робочих місць: для співробітників — 156, для читачів — 165;
- доступ до Інтернет — 177 комп.

Трансформацію книгозбірень на базі новітніх інформаційних технологій можна дослідити, проаналізувавши в динаміці такі показники:

- до мережі Інтернет були підключені: 2006 р. — 58 комп'ютерів; 2007 — 77; 2008 — 177;
- довідки, виконані в автоматизованому режимі: 2006 р. — 14 671; 2007 — 27 189; 2008 — 39 036;
- створення е-бібліографічних покажчиків: 2006 р. — 14; 2007 — 49; 2008 — 95.

До недоліків варто віднести те, що жодна з бібліотек вищих навчальних закладів області не має власного сайту в Інтернеті та й не всі книгозбірні представлені на сайтах своїх університетів, академій, інститутів (дуже часто це лише сторінка з мінімумом інформації без представлення електронного каталогу). І хоча значна частина бібліотек зараз надає своїм користувачам доступ до електронного каталогу в мережі Інтранет, але в режимі он-лайн зробити замовлення потрібної літератури можна тільки в Дніпро-

петровському національному університеті залізничного транспорту, Дніпропетровському університеті економіки і права та в Криворізькому педагогічному університеті.

Для визначення реального стану рівня опанування Інтернет-простору книгозбірнями вишів Дніпропетровського регіону було проведено дослідження серед бібліотек ВНЗ III—IV рівнів акредитації різних форм власності трьох областей — Дніпропетровської, Донецької та Запорізької. Методом збирання інформації було звернення до веб-сайтів 54 ВНЗ/бібліотек з 14 по 18 вересня 2009 р. Отримані дані дали можливість умовно поділити бібліотеки на три групи.

*Перша група* об'єднує ті книгозбірні, які вже досягли певних успіхів у зміні технологічного, організаційного, структурного і функціонального устрою власної діяльності. Ознакою цього є наявність власного веб-сайту, який наповнюється різноманітними базами даних (від бібліографічних до власностворених або придбаних повнотекстових БД).

До *другої групи* належать бібліотеки, які тільки-но починають генерувати власні Інтернет-ресурси. Такі бібліотеки розміщують на веб-сайтах лише інформацію про бібліотеку та асортимент її послуг. До електронного каталогу в цій групі бібліотек читачі мають доступ тільки в мережі Інтернет або локальній мережі книгозбірні.

До *третьої групи* увійшли ті бібліотеки, які не мають власного веб-сайту та є пасивними користувачами інформації Інтернет.

Опрацювання та аналіз результатів дослідження уможливили отримання результатів, викладених у табл. 1. Висновок — найменш розвинуті та змістовні сайти мають бібліотеки вишів Дніпропетровської, найбільш — Запорізької області.

Таблиця 1

Ч. ч.	Області	Кількість бібліотек ВНЗ	I гр. (% від заг. к-ті)	II гр. (% від заг. к-ті)	III гр. (% від заг. к-ті)
1.	Дніпропетровська	24	3 (12,5)	9 (37,5)	12 (50)
2.	Донецька	17	3 (17,7)	9 (52,9)	5 (29,4)
3.	Запорізька	13	4 (30,8)	4 (30,8)	5 (38,4)

Доречно зазначити, що ті бібліотеки, які користуються АБІС "ІРБІС", можуть виставити свої електронні каталоги в мережі Інтернет за адресою <http://www.e-catalog.name>.

Але, незважаючи на повільне входження бібліотек ВНЗ Дніпропетровщини в інформаційні мережі та низьку генерацію онлайн-продукту, аналіз динаміки зростання окремих показників роботи, пов'язаних з інформатизацією бібліотек, оцінювання та екстраполяція цих тенденцій на майбутнє, дають змогу простежити постійну та динамічну трансформацію книгозбірень в інформаційні інтелект-центри закладів освіти.

Таким чином, можна стверджувати, що аналіз стану інформатизації бібліотек ВНЗ Дніпропетровщини виявив, що:

- *аналогова бібліотека (гуманітарний шлях розвитку)* представлена лише однією книгозбірею Інституту підприємництва "Стратегія", м. Жовті Води (фонд — 27,5 тис. пр., 2030 користувачів, 4 працівники, 2 комп'ютери, немає ЕК та сайту);
- *до автоматизованої (гібридної з технократично-гуманітарним шляхом розвитку) бібліотеки* на сьогоднішня відносяться майже всі книгозбірні ВНЗ Дніпропетровської області;

- *електронна (цифрова з технократичним шляхом розвитку) бібліотека* активно розвивається в Інституті безперервної фахової освіти при Придніпровській державній академії будівництва та архітектури (бібліотека була створена в 2003 р., має просту структуру, невеликі розміри фонду (майже 10 000 друкованих видань та 4000 електронних), кількість читачів — 3900, працівників — 8, немає вузької кваліфікації фахівців, машинний парк налічує 25 комп'ютерів. Серед бібліотек ВНЗ України III—IV рівнів акредитації цим шляхом еволюціонують лише бібліотеки НаУ "Києво-Могилянська академія" та ХДУ "Народна українська академія" (м. Харків).

Ці дані дають підстави стверджувати, що в Дніпропетровській області, як і взагалі в Україні, в країнах Східної і Західної Європи та США, переважна більшість книгозбірень ВНЗ обрали для еволюції технократично-гуманітарний шлях розвитку, створюючи автоматизовані (гібридні) бібліотеки, яким відводиться ключова роль не тільки як зберігача документів, а й виробника інформації та посередника між її величезними масивами та користувачами. Досить незначна частина бібліотек ВНЗ України, бібліотеки невеликих університетів США обирають технократичний шлях розвитку, з простою структурою та невеликими власними фондами, і вузької спеціалізації фахівців цих установ не мають [15].

#### Висновки з пропонованого дослідження

Його результатом стало досягнення поставленої мети щодо оцінювання стану інформатизації бібліотек ВНЗ Дніпропетровського регіону та визначення шляхів їхньої еволюції. Виконання завдань з проведення контент-аналізу праць вітчизняних та іноземних вчених і практиків бібліотечно-інформаційної справи з теми дослідження, висвітлення сучасних шляхів еволюції книгозбірень ВНЗ, аналізу стану інформатизації бібліотек вишів Дніпропетровського регіону, уможлиблюють такі висновки:

- майже всі бібліотеки ВНЗ Дніпропетровщини III—IV рівнів акредитації (23 з 24) еволюціонують у технократично-гуманітарному напрямі, створюючи гібридні бібліотеки як засіб інтеграції традиційної бібліотеки з цифровою. Тобто, інформаційні ресурси в таких бібліотеках включають матеріали в усіх можливих форматах — від книг до веб-сторінок, і дають можливість користувачам оцінювати ресурси за їхнім інтелектуальним наповненням, а не за форматом;
- відсутність серед обов'язкових показників звітної документації деяких важливих та актуальних факторів щодо доступу до корпоративних або глобальних спеціалізованих інформаційних мереж, можливості надання інформаційних послуг через Інтернет, ступені технологізації та інформатизації обслуговування користувачів не дають змоги провести всебічний аналіз стану інформатизації бібліотек ВНЗ;
- незважаючи на повільне входження бібліотек ВНЗ в інформаційні мережі та низьку генерацію онлайн-продукту як взагалі України, так і зокрема Дніпропетровщини, аналіз динаміки зростання окремих показників роботи, пов'язаних з інформатизацією бібліотек, їх оцінювання та екстраполяція цих тенденцій на майбутнє дають можливість простежити постійну та динамічну трансформацію книгозбірень в інформаційні інтелект-центри закладів освіти.

### Список використаної літератури

1. Солов'яненко Д. В. Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні: становлення і розвиток (1990-ті рр. — початок XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук / Солов'яненко Денис Володимирович ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К., 2008. — 208 с.
2. Льганасва В. О. Бібліотекознавство : конспект лекцій / В. О. Льганасва. — Х. : ХДАК, 1998. — 69 с.
3. Шрайберг Я. Л. Мировые тенденции развития библиотечно-информационной сферы, их отражение на пространстве СНГ / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. — 2005. — № 1. — С. 25—47.
4. Чжао Лін. Національна бібліотека у стратегіях подолання цифрової нерівності : дис. ... канд. наук з соц. комунікацій / Чжао Лін ; Харків. держ. акад. культури. — Х., 2008. — 201 с.
5. Колесникова Т. О. Інформатизація як умова системних змін в бібліотеках ВНЗ / Т. О. Колесникова // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 26. — С. 165—173.
6. Современная университетская библиотека: модернизация, управление, качество / Л. Л. Батова, А. И. Племнек, Н. И. Розмаринова [и др.]. — М. : Логос, 2005. — 126 с.
7. Кислюк Л. В. Інтегральна оцінка рівня автоматизації бібліотек ВНЗ в Україні / Л. В. Кислюк // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 26. — С. 124—133.
8. Апшай Н. І. Стратегічні орієнтири розвитку бібліотек вищих навчальних закладів в умовах реформування освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Апшай Надія Іванівна ; Харків. держ. акад. культури. — Х., 2005. — 21 с.
9. Лебедюк О. Бібліотека ВНЗ як центр довідково-інформаційного обслуговування студентів / Олена Лебедюк // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 11. — С. 15—17.
10. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харків. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2008. — 289 с.
11. Давидова І. Організаційні трансформації бібліотечно-інформаційного виробництва / Ірина Давидова // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 11. — С. 26—28.
12. Давидова І. Функціональні трансформації бібліотек як умова їхньої інтеграції до інформаційної інфраструктури суспільства / Ірина Давидова // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 12. — С. 14—16.
13. Шарон Т. Электронные библиотеки в Интернете / Т. Шарон, А. Франк // Науч. и техн. б-ки. — 2001. — № 2. — С. 127—133.
14. Колесникова Т. Сучасні бібліотечно-інформаційні міфи: спостереження практика / Тетяна Колесникова // Бібл. форум України. — 2009. — № 3. — С. 2—7
15. Фостер А. Слияние библиотеки и технических служб [Электронный ресурс] / Андреа Фостер ; Информ. центр Ген. Консульства США в Екатеринбурге // Новости из жизни американских библиотек. — 2008. — 2 апр. — Режим доступа : <http://biblioru.livejournal.com>. — Загл. с экрана.